

ESKİ MEZOPOTAMYA HUKUKUNDA AİLE VE EVLİLİK
FAMILY AND MARRIAGE IN ANCIENT MESOPOTAMIAN LAW

Nazan SÜN BÜL

Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen)
Dr., National Education Ministry of Turkey (Teacher)

nazan.ferat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2767-0499

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/1, Mart – March 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
www.dergipark.org.tr/tr/pub/oannes

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **23.02.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **21.03.2020**
Sayfa-Pages : **99 – 113**

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: SÜN BÜL, Nazan, “Eski Mezopotamya Hukukunda Aile Ve Evlilik”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1, Mart / March 2020, ss. 99 – 113.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/1, Mart – March 2020

99 –113

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ESKİ MEZOPOTAMYA HUKUKUNDA AİLE VE EVLİLİK FAMILY AND MARRIAGE IN ANCIENT MESOPOTAMIAN LAW

Nazan SÜNBU

Öz

Ebeveyn ve çocuklardan oluşan en küçük toplumsal birim olarak tanımlanan ailenin temelleri, çok erken dönemlere dayanmaktadır. Eski Mezopotamya kavimlerine ait belgeler, ailenin oluşumu, aile bireyleri ve karşılıklı yükümlülükleri, aile içi ilişkiler, ailenin korunması ve devamı hususunda önemli bilgiler içermektedir. Eski Mezopotamya'ya ait yazılı belgelere göre kadın ile erkeğin, şahitler huzurunda yazılı vesika ile evlenmeleriyle ailenin ilk adımı atılmakta ve çocukların katılmasıyla da söz konusu kurumun oluşumu tamamlanmaktadır. Gerek hukuki ve iktisadi belgeler gerekse de kanun metinlerindeki evlenme-boşanma, eşler arasındaki ilişkiler, miras ve evlat edinme konularına dair maddeler, aile birliğinin esas kabul edildiğini göstermektedir. Zira soyun devamı, mirasın aktarımı, toplumsal düzenin sağlanması, duygusal olduğu kadar dayanışmaya dayanan aynı zamanda ekonomik bir birlik olan aile ile mümkün olup oluşturulan tüm kurallar, ailenin bütünlüğü ve sürekliliğinin sağlanmasına yöneliktir.

Abstract

The family, which is described as the smallest social unit consisting of parents and children, is based on the early historical periods of humankind. The cuneiform texts belonging to the ancient Mesopotamians include significant information about the formation of the family, family members and mutual obligations, intra-family relations, protection and continuation of the family. According to the cuneiform texts from Ancient Mesopotamian context, the first step to take in order to constitute the family is the marriage between a woman and a man, which is sealed by a cuneiform text before the witnesses, and the formation of this institution is completed with the participation of the children. Both legal and economic documents, as well as articles on marriage-divorce, relationships between spouses, inheritance and adoption in law texts show that family unity is considered essential. Because the continuation of the lineage, the transfer of heritage, the provision of social order, is only possible with the family, which is also an economic union based on solidarity as well as emotional, and all rules created accordingly are aimed to ensure the integrity and continuity of the family institution.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya'da Aile, Evlilik, Çocuk, Hukuk.

Keywords: Family in Ancient Mesopotamia, Marriage, Child, Law.

Giriş

Aile, genel tanımıyla ebeveyn ve çocuklardan oluşan en küçük toplumsal birimi ifade etmektedir. Günümüzde ve geçmişteki tüm toplumlarda olduğu gibi soyun devamı, mirasın aktarımı, kültürel tutarlılığın sağlanması aile ile mümkün olup bu kurumun çerçevesi ve ömrü evlilikle belirlenmektedir.¹

Kanun maddeleri ve hukuki vesikalar, bu hususta bilgi veren temel kaynakları oluşturmaktadır. Söz konusu belgeler, Eski Mezopotamya'da ailenin, kadın ile erkeğin evlilik temelinde bir araya gelmesi ve oluşan bu birlikteliğe zaman içinde çocukların katılmasıyla oluştuğunu göstermektedir.²

Evlenme Süreci

Mezopotamya'da aile kurumunu tanımak ve anlamak, ailenin temeli ve ilk adımı olan evlilik olgusunun üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Zira evliliğin başlangıcından sonlandırılmasına dek tüm süreç ve basamaklar, kural ve yaptırımlar, Mezopotamya kavimlerinin aile algısına ışık tutmaktadır.

Evlilik; kadın ve erkeğin birbirleriyle çocuklarıyla ve akrabalarıyla olan hak ve sorumluluklarını belirleyen kültürel yapıya sahip birlik olarak tanımlanmaktadır.³ Eski Mezopotamya toplumlarında evliliğin genel itibarıyla bu tanım ve temelde yürütüldüğü gözlenmektedir. Belgeler, kadın ve erkeği bir araya getiren evliliğin, çeşitli aşama ve basamaklardan oluştuğunu göstermektedir. Evliliğin başlangıcı, evlilik süreci ve evliliğin sonlandırılmasına dair tüm evrelerde, belirli kural ve yaptırımlar mevcut olup bu hususta kurumun korunması ve sürdürülmesi esasına dayanan bir anlayışın hâkim olduğu gözlenmektedir.

Evliliğin ilk adımı olan nişanlama, damadın ailesinin girişimiyle başlamakta ve bu aşamada ebeveynlerin aktif rol aldıkları anlaşılmaktadır.⁴ Bu evrede her iki ailenin karşılıklı maddi katkıda buldukları görülmektedir: Damadın ailesi, gümüş veya çeşitli hediyelerden oluşan *tirhatu(m)* adı verilen bir nişan hediyesi ve "şölen parası" olarak tanımlanan *kirhum* adlı maddi bir bedel ödemektedir.⁵ Gelin ise Akadca "hediye etmek" anlamındaki *şeriktu(m)* veya *şiriktu(m)* olarak adlandırılan (Yeni Babil Döneminde *şerku(m)/şirku(m)* Orta Babil Dönemi, Yeni Babil Dönemi ve Nuzi belgelerinde *mulūgu*) çeyiz getirmektedir.⁶ Karşılıklı olarak yapılan bu ödeme ve hediyeleşmeler, ailenin çocuğa karşı sorumluluğu ve yeni kurulacak olan aileye sunulan desteği ifade etmekle birlikte aynı zamanda aileler arasında maddi temele dayanan bir anlaşma veya birlik de kurulmaktadır.

Karşılıklı yapılan hediyeleşmelerin ardından başlayan nişanlanma süreci, genelde bir kâtip tarafından yazılan ve tarafların mühürleriyle onaylanan bir belge ile tamamlanmaktadır. Gelin ve damat adayı, nişanlılık sürecinde

¹ Aydın, 2009: 19.

² Bottero, 2003: 209.

³ Haviland-Prins, vd., 2006: 426.

⁴ Bottero, 2005: 129.

⁵ Günaltay, 1987: 372-373.

⁶ Toptaş, 2019: 408-409: Çeyiz için "nudunnū(m)/nudinnu(m)/nidintu(m)" ifadesi de kullanılmaktadır ki bu sözcük aynı zamanda günümüzde de "mehir" adıyla varlığını sürdüren kocanın karısına verdiği hediye anlamını da içermektedir.

kendi aileleriyle birlikte kalmaktadır. Damadın ailesi tarafından hazırlanan bir şölenin ardından eşlerin fiili birlikteliği başlamaktadır. Birçok ritüelin gerçekleştiği bu şölenin ardından gelin, çeyiziyle birlikte kendi ailesinden ayrılarak kocasının ailesine dâhil olmaktadır.⁷

Nişan evresi ile ilgili ele geçen bazı belgeler, nişanın gelin ve damat adayları çok genç yaştaiken gerçekleştiğini hatta Eski Asur Dönemine ait aile içi yazışmaları ve mahkeme tutanaklarında geçen ifadelerden kız çocuklarının henüz çocuk yaştaiken nişanlandıkları öğrenilmektedir.⁸

Günümüzde çoğunlukla şifaî olarak yürütülen nişanlanma, nişanın bozulması ve nişan sürecinin, Eski Mezopotamya’da yazılı belge ile kayda geçirildiğini gösteren belgeler mevcut olup bunlardan biri, Eski Asur Dönemine ait Kt 88/k 625 numaralı metindir. Nişan akdinin bozulmasını karara bağlayan bir mahkeme tutanağı olan bu metinde; Amur-İstar adlı şahıs, nişan hediyesi olarak alması gereken kemerin kendisine verilmemesini gerekçe göstererek mahkemeye başvurmakta ve üç şahidin huzurunda nişanlısı ile aralarındaki nişan akdi bozulmaktadır.⁹

Söz konusu evre ile ilgili ele geçen yazılı belgelerden en kapsamlı verileri kanun metinleri sunmaktadır. Bu evreye dair uyulması gereken kuralların yasal hükme bağlandığını gösteren kanun maddelerine göre damat, nişanı bozduğu takdirde verdiği “*tirhatu(m)*” u geri alamamaktadır. Buna karşılık gelinin nişandan dönmesi de alınan “*tirhatu(m)*” un iki katının iade edilmesiyle mümkün olmaktadır. (Ur-Nammu Kanunu § 12, Eşnunna Kanunu § 25, Hammurabi Kanunu § 159, 160 ve 161).¹⁰ Kanun hükümlerinde, nişanın sonlandırılmasının belli şartlara bağlandığı ve akdin bozulmasının zorlaştırıldığı görülmektedir. Öyle ki; Lipit-İstar Kanununda (§ 29) akdin bozulması, daha sert bir yaptırımla engellenmeye çalışılmıştır. Buna göre gelinin nişandan dönmesi

⁷ Bottero, 2012: 81-82.

⁸ Balkan, 1987: 418-422; Günbatı, 1990:128: Kültepe kazıları 2. tabakada bulunan i/k 120 envanter numaralı bir adli protokolden (mahkeme zaptı) bilgisine ulaşılan bu durumun metindeki ilgili kısmı şu şekildedir: “*Ahu-waqaq ve Zuba (şahit olarak) bizi tuttular ve Ahu-waqaq Zuba’ya şöyle dedi: “kız kardeşim (şimdi artık) büyüdü (=evlilik çağına ulaştı), buraya gel, (ve) Kaniş şehrinde kız kardeşimi eş olarak al (=kız kardeşimle evlen)... “ Bu durumu örnekleyen başka belgeler de mevcut olup; CCT 3, 20, 38 v.d. de :”Kız iyice büyüdü. Kalk ve buraya (Asur’a) gel” ve i/k 120, 4 v.d. de: “Kız kardeşim büyüdü. Buraya gel (ve) Kaniş’te kız kardeşimi eş olarak al” biçiminde ifade edilmiştir.*

⁹ Çeçen, 1995: 60-61; Sever, 1992: 669: “*Pilah-İstar, Amur-İstar’ a karşı bizi şahit olarak tuttu ve Pilah-İstar, (Amur-İstar’a) şöyle söylüyor:”sen benim babama (kızınla evleneceğim diye) söz verdin. ...Buraya gel (ve) karını al (karınla evlen).” Amur- İstar’(da) (Pilah-İstar’a) şöyle söylüyor: Her ne kadar senin babana, (kız kardeşinle evleneceğim diye) söz verdimse de; kayınpederin yerine (kayınpederi temsilen) nişan hediyesi olan belimin kemerini bana vermediğin gibi (üstelik) benim kardeşime de (ağabeyime de) (bu konuda hiçbir şey söylemedin) (davet etmediniz). Günler geçiyor (o günden beri çok zaman geçti) ve ben de ihtiyarlıyorum (yaşım epeyce ilerledi) ve ikinci defa olarak Asurlu bir kız ile evleniyorum. Senin kız kardeşin ile evlenmeyeceğim (kız kardeşini almayacağım).” Bu sözler (ve) (ifadeler) üzerine Kaniş kârum’u bizim ile ilgili bu konuda hükmünü verdi ve Tanrı Aşşur’un kılıcının huzurunda şahitliğimizi yaptık (ifadelerimizi verdik). İti-Alim’in oğlu Kuziza’nın huzurunda, İdi-İstar’ın oğlu Ah-Şalim’in huzurunda, Dada’nın oğlu Būr-Su’en’in huzurunda.”*

¹⁰ Kılıç, 2014:31-32; Tosun-Yalvaç, 2002:41: Ur-Nammu Kanunları §12: “*Eğer damat adayı kayınpederinin evine girerse kayınpeder onun eşini (nişanlısını) sonradan başka bir adama verirse damadın getirdiği hediyelerin iki katını ödeyecektir.*” Benzer yaptırımlar için bkz. Tosun-Yalvaç, 2002, Eşnunna Kanunu § 25, Hammurabi Kanunu § 159, 160 ve 161.

durumunda damadın getirdiği tüm hediyeler, ona iade edilmekle birlikte gelinin babasının, kızını bir başkasıyla evlendirmesi de yasaklanmaktadır.¹¹

Nişanın sonlandırılması hususunda Orta Asur Kanunlarında nişan akdinin sürdürülmesini esas alan anlayış itibarıyla aynı fakat uygulama ve içerik bakımından farklı bir düzenleme mevcuttur. Kanunun 31. maddesine göre nişan hediyesi verildikten sonra yani nişan akdinin yapılmasından sonra gelin adayının ölmesi durumunda kayınpeder, ölen kızının yerine başka bir kızını damat adayı ile evlenmek üzere nişanlamaktadır.¹² Mevcut hüküm, söz konusu süreçte birbirleriyle evlenen bireylerden ziyade aileler arasında gerçekleşen maddi anlaşmanın belirleyici olduğunu göstermektedir ki aynı zamanda ekonomik bir birlik olan evlilik kurumunun yapısını da örneklemektedir. Bahsi geçen kanun maddesinin devam eden 32. maddesi ise nişanlılığın ve nişan akdinin güçlü bir bağlayıcılığının olduğunu, akdin kişileri evlilik kesinliğinde bağladığını göstermektedir.¹³

“Eğer bir kadın babasının evinde oturuyorsa ve hediyeleri kendisine verilmişse, kayınpederinin evine ister alınmış olsun, ister alınmamış olsun, kocasının borç, suç ve günahının hepsini taşıyacaktır (sorumlusu olacaktır).”

Eski Mezopotamya kavimlerine ait ele geçen mevcut kanun metinleri ve hukuki vesikalar, evlilik yoluyla kurulan ailenin, Mezopotamya kavimlerinde genel olarak benzer uygulama ve yaptırımlara sahip olduğunu, kanun metinlerindeki cezaî hükümler, evlat edinme, boşanma, cinsel suçlar, evliliğin mukavele ile sağlamaştırılması ile ilgili hüküm ve yaptırımlar başta olmak üzere konuya dair bilgi veren belgeler, aileyi oluşturan bireylerin birbirlerine ve aile birliğine karşı yaptırımlar yoluyla sorumlu kılındığı, kanunların kurumu koruma esasına dayalı oluşturulduğunu göstermektedir.¹⁴

Evlenme ve evlilik sürecine dair kural ve yaptırımlar, aile ve evlilik kurumunu korumaya yönelik esaslar içermekle birlikte evliliğin tarafları için eşit olmadığı, erkek lehine düzenlemelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir ki ifade edildiği üzere nişandan dönülmesi halinde erkek *tirhatu(m)*’ u geri alamazken kadın *tirhatu(m)*’ un iki katını ödemekte hatta Lipit-İstar Kanununda kadının başka biriyle evlenmesi yasaklanmaktadır. Boşanma, ikinci evlilik ve miras konularında da ataerkil anlayışın hâkim olduğu Eski Mezopotamya’da, Yeni Asur Dönemine ait evlilik sözleşmelerinde kadının evlilik kurumuna “satın alma” yoluyla dahil olduğunu gösteren ifadeler yer almaktadır. Yeni Asur Dönemine ait Ninive’de ele geçen bir satış sözleşmesinin (ADD 0307) tarafları, oğluna 18 şekel gümüş karşılığında “eş satın alan” Nihtieşarau ve kızın babası Nabû-rehtu-usur’dur.¹⁵

“Nabû-rehtu-uşur’un mührü, Kanunayu’nun mührü, Silim-Adad’ın mührü. Mulissu-hasina, Nabû-rehtu-uşur’un kızıdır. Nihtieşarau, onu 18 şekel gümüş

¹¹ Roth, 1995: 32.

¹² Tosun-Yalvaç, 2002: 250: *“Eğer bir adam kayınpederinin evine nişanlılık hediyesi götürürse ve eşi (aday olan) ölürse, kayınpederin başka kızları varsa, kayınpeder isterse kızını, ölmüş kızının yerine evlenmeye verecek, yine isterse verdiği gümüşü alacaktır. Tahül, koyunları, yenmiş şeyleri ona (geri) vermeyeceklerdir. Yalnız gümüşü kabul edecektir.”*

¹³ Tosun-Yalvaç, 2002: 250-251.

¹⁴ Kılıç, 2014: 31.

¹⁵ SAA:14, 161.

karşılığında oğlu Sihâ'ya eş olarak aldı. O artık Sihâ'nın karısıdır. Ödeme gerçekleşti (kontrat yapıldı/tamamlandı). Her kim tableti kırar (sözleşmeyi tanımazsa) karara karşı çıkarsa 10 mina gümüş ödeyecektir. Şahitler: Amur-teşe, Banitu, Urdu-Nanaya, Putu-meheşe, Bel-šarru-usur....”

Aynı döneme ait söz konusu durumu örnekleyen, kadınların eş olarak satışını içeren başka belgelerin (ND 815, ND 409, ADD 0308) de varlığı söz konusu olup TIM 11 14 numaralı belge ise evliliğin tarafı olan eşler arasında yapılan bir evlilik sözleşmesini ihtiva etmektedir:¹⁶

“[Putu]-eşi bayan Al-hapi-mepi'yi yarım mina gümüş karşılığında eş olarak satın aldı. Sözleşme (ödeme/satış) gerçekleşti. Her kim sözleşmeye uymazsa xxx mina gümüş ödeyecektir. Eğer [Putu]-eşi karısından nefret ederse (onu istemezse) karısına 10 şekel gümüş ödeyecektir. Kadın serbesttir, evine gidebilir(...)”

Evliliğin yasallık kazanabilmesi için sözleşme yapmanın zorunlu olduğu Eski Mezopotamya kanunlarında, sözleşme tableti olmadan yapılan evliliğin kabul görmediği, bu şekilde yapılan bir evlilikte kadının eş olarak sayılmadığı kanun metinlerinde de net bir dille ifade edilmektedir. Eşnunna Kanunlarının 27. maddesinde: “Sözleşme tableti olmadan kız, adamın evinde bir yıl dahi otursa onun karısı değildir” biçiminde ifade edilen bu durum, Hammurabi Kanunlarının 128. maddesinde de: “Eğer bir adam, bir kadın alır (fakat) sözleşmesini yapmazsa, o kadın zevce değildir”¹⁷ biçiminde yer almaktadır.

Boşanma

Eski Mezopotamya kavimlerine ait hukuki belgeler, evliliğin gerçekleşmesindeki yasal anlayışın evliliğin sonlandırılması için de geçerli olduğunu göstermektedir. Yazılı belgeler, evliliğin sonlandırılmasına sebep olan durumları açıkça belirlemede yetersiz olsa da hukuki belgeler ve kanun metinleri, çocuk sahibi olunmaması, evliliğin ihmali, sadakatsizlik ve zina gibi aileye ve aile birliğine zarar veren durumların boşanmaya sebep teşkil ettiğini göstermektedir.

Evlilik akdi, yasalara uygun olması koşuluyla taraflardan birinin veya her ikisinin talebi üzerine sonlanabilmektedir. Mezopotamya kavimlerinde kadın ve erkeğe uygulanan yaptırımlar farklılık arz etse de evliliğin her iki tarafı için de bazı yükümlülükler söz konusudur. Kadının, boşanma talebinde bulunabilmesi için geçerli bir gerekçe -evliliğinde ihmale ve sadakatsizliğe maruz kalması gibi- sunması ve bunu ispat etmesi gerekmektedir. Hammurabi Kanununun 138. maddesinde çocuk sahibi olunmaması boşanmaya sebep teşkil ederken erkeğin herhangi bir sebep olmadan da boşanma talebinde bulunabildiği görülmektedir. Fakat böyle bir durumda erkek tarafından kadına, boşanma bedeli veya parası adı verilen bir ödeme yapılmakta ve kadının evlenirken getirdiği çeyizi, kadına iade edilmektedir. (Ur- Nammu § 6; Ana İttişu § 8; Hammurabi §137, §142).¹⁸

¹⁶ Postgate, 1973: 212-219; SAA: 14, 034; SAA: 14, 443

¹⁷ Tosun- Yalvaç, 2002:197.

¹⁸ Kılıç, 2014: 41-42.; Tosun- Yalvaç, 2002: 40,48,199.: Ur- Nammu § 6:“Eğer bir adam eşini boşarsa 1 mana gümüş tartacaktır.” Ana İttişu § 8:“Eğer koca karısına sen benim karım değilsin derse gümüşten ½ mana tartacaktır. Hammurabi §142: “Eğer bir kadın kocasından nefret edip sen beni karılığa alamazsın ders-kadının kayıtları bölgesinden incelenecek. Eğer kadın evini ve iffetini koruyorsa kabahati yoksa kocası evini ihmal edip onu küçültüyorsa o kadının kabahati yoktur, çeyizini alıp babasının evine gidecektir.”

Bu uygulama bir nevi nafaka olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Eski Asur Dönemine ait Kt 88/k 269 numaralı belgede günümüz uygulanma biçimine daha yakındır. Burada tek seferde ödenen bir bedelden ziyade belirli aralıklarla yapılacağı belirlenen ödemelerin bilgisi yer almaktadır.¹⁹

Mezopotamya kavimlerine ait kanun metinlerinde boşanmaya dair hükümleri içeren pek çok düzenleme mevcut olup bunlardan Hammurabi Kanunlarının 141 ve 142. maddesi, Mezopotamya aile anlayışını yansıtmakla birlikte aile kurumunun başlangıcını oluşturan kadın ve erkeğin birbirlerine ve aile birliğine karşı saygı ve manevi temelde sahip olmaları gereken yükümlülükleri de içermektedir. Kanununun 141. maddesinde kadının şahsı için mal mülk edinmesi, evini dağıtıp kocasını küçük düşürmesi; 142. maddesinde ise erkeğin evini ihmal edip karısını küçük düşürmesi, boşanmaya sebep oluşturmaktadır.²⁰

Belgeler, aileyi oluşturan bireylerden evliliğin tarafı olan kadın ve erkek için geçerli olan aile birliğine saygı esasının, çocuklar için de geçerli olduğunu göstermektedir. Özellikle, anne ve babanın mutlak surette sahiplenilmesi ve ebeveynlere saygıyı öngören bir toplumsal yapının varlığı söz konusu olup bu durumun; Ana İttişu Serisi, Kol. III, §23'de: "Eğer bir evlat, babasına sen benim babam değilsin derse, onu (babası) tıraş edecek ve ona kölelik damgası vuracak, gümüş karşılığı onu verecektir (satacaktır)" ve Kol. III, §24'de de: "Eğer bir evlat, anasına, sen benim anam değilsin derse, yarı kafasını tıraş edecekler, onu şehrin etrafında dolaştıracaklar ve evden kovacaklardır"²¹ biçiminde çeşitli yaptırımlarla yasal güvenceye alındığı görülmektedir.

Evladın anne ve babayı reddetme durumu, kesin bir ifade ile yasal engele tabi tutulduğu, aile bireylerinin birbirlerine karşı sorumluluğunun anne ve baba lehine düzenlendiği Ana İttişu Serisinde, babanın ve annenin de evlada; "sen benim evladım değilsin" demeleri durumunda evladın, evden ve eşyadan yani mirastan mahrum edildiği, kanun maddelerinden (§ 34 ve § 40) anlaşılmaktadır.²²

Evliliğe dolayısıyla aileye yapılan sadakatsizlik, zina, boşanma sebebi olmasının yanı sıra tüm kanunlarda ağır yaptırımlarla cezalandırılmaktadır. Mezopotamya uygarlığını oluşturan kavimlerin gelenek, hüküm ve uygulamaları, kavimlerin karakterine göre farklılıklar arz etmekte ve bazen aynı türden suçlara farklı cezaların verildiği görülmektedir. Ancak bir kadının

¹⁹ Çeçen, 1995: 57: "Wahşušana kârum'unun mührü. Kârum'un yetkilileri karar verdi. Pilah-İstar'ın karısı ve Agia'nın kızı Tatana burada bekletilmektedir. O memleketi terk etmeyecektir. Pilah-İstar, Kaniş'e gidinceye kadar onun babasının ailesi, onun belgeleri, onun mobilyaları düzen içindedir (Kadının evi dağıtılmayacaktır). Pilah-İstar, karısı Tatana'ya onun yiyecek parası, yakacak odunu ve yağ parası olarak her ay için 8 mana kırık bakır (4 kg. kalitesiz bakır) verecek. Ayrıca, ona her yıl için bir elbise verecek. Kârum'un kararı ve zarflı olan bu belgenin bir nüshası, Wahşušana'da zarflı belge ile bulunmaktadır."

²⁰ Roth, 1995: 107-108.

²¹ Tosun-Yalvaç, 2002:47.

²² Tosun-Yalvaç, 2002: 47-48. Ana İttişu § 34: "Eğer bir baba, evladına sen benim evladım değilsin derse evi ve duvarı (evin çevresi, arazisi) kaybedecektir." § 40: "Eğer bir anne, evladına sen benim evladım değilsin derse evi ve eşyayı kaybedecektir."

kocasını başka bir erkekle aldatması bütün kanunlarda ölümle cezalandırılan bir suç olarak kabul edilmektedir.²³

Evlilik Biçim ve Uygulamaları: Çekirdek/Geniş Aile, Tekeşlilik/Çokeşlilik, Ensest Tabusu, Levirat

Geçmişten günümüze toplumsal, coğrafi ve tarihi süreçlerin etkisiyle farklı aile yapıları ve biçimlerinin varlığı söz konusudur. Yazılı belgelerden Eski Mezopotamya’da hem anne-baba ve henüz evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile tipinin hem de anne-baba, evlenmiş veya evlenmemiş çocuklar, onların eş ve çocukları veya bazı akrabalarından oluşan geniş aile tipinin mevcut olduğu görülmektedir.²⁴

Eski Mezopotamya’da evliliğe dair hukuki belgelerden genel itibariyle tekeşliliğin hâkim olduğu görünse de çocuk sahibi olunmaması ve eşin hastalanması durumunda erkek, ikinci bir evlilik yapabilmektedir. Ayrıca herhangi bir yasal bağ olmadan fahişe veya evin kadın kölesiyle (câriye) oluşan ilişki biçimleri de mevcut olup bu kadınlarla yasal evliliklerin gerçekleştirildiği durumlar da mevcuttur.²⁵ Mesela Lipit-İstar Kanununun “*eğer ilk karısı ölürse karısından sonra cariyesi ile evlenirse*”²⁶ ifadesiyle başlayan 26. maddesi, eşi ölen adamın cariyesiyle olan evliliği ile ilgili iken 25. maddede ise eşi hayatta olan ancak cariyesinden de çocuk sahibi olan birinin durumu ele alınmaktadır.²⁷

Hukuki belgeler ve kanun metinlerinde yer alan düzenlemeler, Eski Mezopotamya’da çocuksuz evliliklerde, kadın köleler veya fahişelerden çocuk sahibi olmanın yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir. Bu uygulamayı örnekleyen Eski Asur Dönemine ait hukuki belgelerden birinde, evlilikte çocuk sahibi olunan süre hakkında da yasal bir düzenleme mevcut olup I 490 numaralı bu belgede, kadının üç yıla kadar çocuk doğuramaması durumunda erkeğin bir kadın köle satın alarak onunla evleneceği ifade edilmektedir.²⁸

Evlilikte çocuk sahibi olunmamasının yanı sıra eşin hastalanması durumunda da yasalar, belirli sorumlulukları yerine getirmesi koşuluyla erkeğe ikinci evlilik için müsaade etmektedir. Bu husustaki ilk düzenleme, Lipit-İstar

²³ Dinçol, 2003:11-12.; Kanun maddeleri için bkz. Tosun- Yalvaç, 2002: 82,198, 247, 248; Ešnunna Kanunu § 28, Hammurabi Kanunu § 129, Orta Asur Kanunları §13, §14, §15, §16, §17, §23.

²⁴ Kozbe, 2001: 28.

²⁵ Stol, 1995: 125.

²⁶ Steele, 1948:19.

²⁷ Tosun-Yalvaç, 2002: 66-67’de adı geçen maddenin tercümesi şu şekildedir:”Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse) (kadın) ona çocuk doğurursa çocukları hayatta ise ayrıca bir cariye, efendisine çocuk doğurursa baba, cariye ve çocuklarına özgürlüklerini verirse cariye’nin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşmeyeceklerdir.” Bununla birlikte Lipit-iştar § 25, § 26, § 30; Hammurabi §144, § 145, §146, §147; Orta Asur Kanunları A § 41’de söz konusu kadınlara ve onların evlenme, boşanma, miras gibi aile hukukuna yönelik pek çok yasal düzenleme yer almaktadır

²⁸ Kuzuoğlu, 2004: 32: “Puzur-İstar Aşşur-nāda’nın kızı İstar-lamssi’yi köle (eş) olarak aldı (evlendi). Eğer onu boşarsa 5 mina gümüşü ona ödeyecek. O Asur şehrinde olan kendi eşinden başkasıyla evlenmeyecek. Eğer İstar-lamssi’nin üç yıl içinde çocuğu olmazsa o, (Puzur-İstar) bir kadın köle satın alacak ve evlenecek. Aşşur-nemedi, Anına ve onun annesi onu (İstar-lamssi’yi) verdiler. Al-tab’ın oğlu Anali’nin huzurunda, Aşşur-sululi’nin oğlu Mannum-balum- Aşşur huzurunda.”

Kanunu § 28'de: "Eğer bir adamın ilk karısı çekiciliğini kaybederse veya felçli olursa, o (kadın) evinden kanun yoluyla uzaklaştırılmaz. Ancak onun kocası sağlıklı bir kadınla evlenebilecek ve ikinci eş, birinci eşe bakacaktır"²⁹ biçiminde ifade edilmektedir. Konuya dair diğer düzenleme de Hammurabi Kanunları § 148 ve §149'da yer almaktadır.³⁰

Eski Mezopotamya'ya ait hukuki belgeler ve kanun metinleri, çeşitli durumlarda erkeğe çok eşliliğin önünü açarken geçerli bir sebep olmaksızın gerçekleştirilen ikinci evliliğe ise yasal kısıtlamalar getirmektedir: Eski Asur Dönemine âit iki Asurlunun evliliğini içeren bir belgede (EL I, 1) nikâh akdi yapılan bir evlilikte erkeğe ikinci evlilik yasaklanmış olup ikinci evliliğin gerçekleşmesi durumunda erkeğe maddi bir yaptırım uygulanmaktadır. Evlilik kurumuna dair sorumluluğun da belirlendiği bu metinde, erkeğin evlendikten sonra karısını ve evliliğini ihmali durumunda ise kadına başka bir erkekle evlenme hakkı tanınmaktadır.³¹

Aynı durum, Ešnunna Kanunu § 59'da: "Eğer bir adam çocuk doğurduğu karısını boşar ve ikinci bir kadınla evlenirse erkek evinden ve eşyasından ayrı düşürülecek sonra.....gidecektir" denilerek erkeğin, evinden ve mirasından yoksun bırakılacağı bir yaptırım ile karşımıza çıkmaktadır.

Mevcut belgelerden erkek için çeşitli yaptırımlarla engellenmeye çalışılsa da belirli gerekçelerle çokeşliliğe müsaade edildiği ve bu olgunun mevcut olduğu görülürken aynı durumun, evliliğin diğer tarafı olan kadın için söz konusu olmadığını söylemek mümkündür. Kadın için çokeşliliğin mevzu bahis edildiği tek bir kayıt mevcut olup bu durumu destekleyecek başka verinin olmaması ve söz konusu düzenlemedeki ifadenin belirsizliği, bu hususta kesin bir yargıya varmayı zorlaştırmaktadır. Sumer kralı Urugakina'ya ait reformda: "Evvelce kadınlar ceza görmeden iki erkek tarafından sahip olunuyorlardı. Şimdi böyle kadınlar suya atılırlar" biçiminde ifade edilen düzenleme ile bir kadının birden çok kişiyle evlenmesi durumunun yasaklandığı görülmektedir.³² Burada kadının aynı anda iki eşe sahip olması mı, ölüm veya boşanma durumundan sonra yapılacak ikinci bir evliliğin mi yasaklanmış olması durumu, belirsizlik taşımaktadır. Ele geçen mevcut belgeler, kadının eşinden boşanmadan veya eşini kaybetmeden ikinci bir evlilik yapmasına dair herhangi bir düzenleme içermemektedir.

Tarihsel süreç içerisinde pek çok kültürde ve dönemde görülen olgulardan biri de aile bireyleri veya yakın akrabalar arasında görülen cinsel ilişkinin yasaklanması olarak adlandırılan "ensest tabusu veya yasağı" dır. Bu yasağın

²⁹ Kılıç, 2014: 37.

³⁰ Tosun-Yalvaç, 2002:200.: Hammurabi Kanunları § 148: "Eğer bir adam bir kadınla evlenir, kadını ağır bir hastalık yakalarsa, ikinci biriyle evlenmeye karar verip evlenirse, ağır hastalığa tutulan karısını boşamayacaktır. (o kadın) yaptığı evde oturacaktır. Sağ kaldıkça ona bakacaktır." § 149: "Eğer o kadın kocasının evinde oturmaya razı olmazsa babasının evinden getirdiği çeyizini (kocası) ona tam olarak teslim edecek ve (kadın) gidecektir."

³¹ Kılıç, 2014: 101: "Didinari'nin oğlu Ennannatum'un mührü, İli-imitti'nin oğlu Şu-Suen'in mührü, Pılah-İstar'ın oğlu Adad-damiq'in mührü. Adad-damiq İstar-nādā'nın küçük kızını eş olarak aldı. İkinci bir kadın ile evlenmeyecek. Eğer ikinci bir kadın ile evlenirse 1 mina gümüşü ödeyecek. Eğer iki aya kadar o (koca) buraya geri dönmezse ayrıca karısı hakkında sorgu sual etmezse, (kadını) ikinci kocaya verecekler. (Koca da kadının) kardeşlerine karşı herhangi bir hukuki talepte bulunamayacaktır."

³² Kinal, 1983: 136.

tanımı ve kapsamı, toplumdan topluma farklılık göstermektedir: Bazı toplumlarda yakın akraba arasındaki cinsel ilişki yasağı anne, baba, kardeş, hala, amca, dayı, teyze gibi birinci derece akrabaları kapsarken bazı toplumlarda ise amca veya dayının oğlu veya kızı; teyze veya halanın oğlu veya kızı gibi birinci dereceden kuzenleri de kapsamaktadır.³³

Ensest tabusu olarak adlandırılan olgunun, Eski Mezopotamya toplumlarında da mevcut olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kanun maddeleri, kapsamı ve sınırlarının tespiti hakkında da bilgi vermektedir. Kanun maddelerinde ensest durumunda uygulanacak sert yaptırımlar açıkça belirtilmektedir. Söz konusu maddelerden babanın, kızı ve gelini ile evladın ise hem anne hem de üvey annesiyle cinsel ilişkisi, ensest olarak kabul edilmektedir. Mevcut kanun maddelerinden birinci dereceden kuzen veya yakın akrabalar ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Kan bağıının olup olmaması ile ilgili bir ayrıntı belirtilmeksizin evlilik yoluyla aileye dahil olan kişilerin (gelin, üvey anne) artık “aile bireyi” olarak kabul edildiği ve söz konusu bireylerle olan cinsel ilişkinin de ensest kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.³⁴

Eski Mezopotamya aile ve evlilik sisteminde karşımıza çıkan bir uygulama da “levirat evlilik” olgusudur. Latince levir (= erkek kardeş) kelimesinden türetilen levirat evliliği, genel olarak erkeğin ölen erkek kardeşinin dul kalan eşiyle evlenmesi olarak özetlenebilir.³⁵ Sumer belgelerinde görülmeyen bu evlilik, Sami kavimlerin yazılı belgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Babil’de yalnızca erkek kardeşle sınırlı tutulan bu uygulama³⁶ için Asur toplumunda bir sınırlama mevcut olmayıp kanun metinlerinden dul kalan gelinin, kayınbabasıyla da evlenebildiği görülmektedir. (Orta Asur Kanunları A § 30-33, § 43)³⁷ İşlevi ve amacı, toprağın, mirasın, evin dağılmasını önlemek ve baba yanlı soy ilişkisini yürütmek olan bu uygulamanın temeli, ekonomiye dayanmakta ve

³³ Haviland- Prins, vd., 2006: 427.

³⁴ Haviland- Prins, vd., 2006: 427.; Tosun-Yalvaç, 2002: 200-201.: Hammurabi Kanunları §154: “Eğer bir adam kızı ile yatarsa o adamı şehirden çıkaracaklar.” §155: “Eğer bir adam oğluna bir gelin seçer, oğlu onunla yatarsa ve sonra kendisi kadının koynunda yatarken yakalanırsa o adamı bağlayacaklar ve suya atacaktırlar.” §156: “Eğer bir adam oğluna gelin seçtiyse oğlu onunla henüz yatmadıysa kendisi kadının koynunda yatarsa kadına ½ mana gümüş ödeyecektir. Babasının evinden ne getirdiyse ona teslim edecek, kadın istediği bir kocayla evlenecektir.” §157: “Eğer bir adam babasının ölümünden sonra annesinin koynunda yatarsa her ikisini de yakacaklardır.” §158: “Eğer bir adam babasının ölümünden sonra çocuk dünyaya getirmiş olan analığının koynunda yakalanırsa o adam babasının evinden uzaklaştırılacaktır.”

³⁵ Bozkurt, 2010: 132.

³⁶ Bozkurt, 2010: 133.

³⁷ Tosun- Yalvaç, 2002:250-253.: Orta Asur Kanunları A §33: “Eğer bir kadının kocası ölmüşse ve çocukları varsa istediği çocuğunun yanında oturacaktır. Eğer çocuğu yoksa kayınpederi onu oğullarından biriyle evlendirecektir. Eğer isterse kayınpederi karılık için onu kendine alacaktır. Eğer kocası ve kayınpederi ölmüşse ve çocuğu yoksa o bir duldur, istediği yere gider.” §43 ise: “Eğer bir adam, ister (kızın) başına yağ dökmüş olsun, ister nişan hediyeleri getirmiş olsun, koca olarak vereceği oğlu, ölmüş veya kaçmış olursa geri kalan oğulları arasından en büyüğünden, on yaşında olan en küçük oğluna kadar, kızı istediğine verecektir. Eğer baba ölmüşse, kızı vereceği oğul da ölürse, ölü oğlunun on yaşında bir oğlu varsa (bu kızı bu çocuk) alacaktır. Fakat torunlar on yaşından küçükse, kızın babası isterse kızını (küçüklerden) birine verebilir, isterse aralarındaki karşılıklı hediyeleri geri verirler. Eğer oğlu yoksa, ne aldıysa, kıymetli taşlar ve yiyecek olmayanlar hariç, hepsini geri verecektir.”

Mezopotamya'da da mevcut olan manevi ve ekonomik dayanışma temelli aile anlayışının önemli uygulama ve örneklerinden birini oluşturmaktadır.³⁸

Çocuk

Kadın ve erkeğin birlikteliği ile başlayan süreç, çocuk sahibi olmakla tamamlanmaktadır ki aile ve evlilik olgusunun temel unsurlarından biri, kuşkusuz çocuktur. Temel işlev ve amaçlarından biri, soyun devamını sağlamak olan Mezopotamya ailesi için en önemli olay çocuğun, özellikle de erkek çocuğun dünyaya gelmesidir. Çocuğun korunması için tanrılara dualarla yakarılmakta ve adaklar sunulmaktadır. Doğumdan önce ise muskaların koruyucu gücünden ve daha çok da “karnın içini iyi bilen kadın” dan yani ebeden yardım alınmaktadır.³⁹ Bu önemde ve hassasiyette tutulan çocuğun, düşürülmesi veya düşürülmesine sebebiyet verilmesi, tüm Mezopotamya kavimlerinde ağır yaptırımlarla hatta ölümle cezalandırılan suçlardan birini oluşturmaktadır. (Hammurabi Kanunları § 209-214, Orta Asur Kanunları § 50-53).⁴⁰

Daha önce ifade edildiği üzere mevcut evlilikte çocuk sahibi olunmaması, boşanma, ikinci eşle evlilik veya kadın köle satın alınmasının yolunu açmaktadır ki Hammurabi Kanunlarının 147. maddesinde geçen; “*eğer (cariye) doğurmazsa sahibesi onu para karşılığı satacaktır*”⁴¹ hükmü, sırf çocuk doğurması için cariye alındığının açık bir ifadesini oluşturmaktadır.

Çocuk sahibi olunmaması durumunda başvurulacak başka bir yol da “evlatlık” almaktır. Ancak evlat edinmenin sadece çocuksuz evliliklerde gerçekleşmediğini de belirtmek gerekmektedir. Belgeler, “evlat edinme” olgusunun çocuk sahibi olmayan eşlerin çocuk özlemlerini karşılamanın yanında, yaşlılık günlerinde onlara bakacak kişiye ihtiyaç duymaları, erkek çocuğu olmayan ailelerin evlatlık yoluyla mirasın ailede kalmasını sağlamak, kızların evlatlık alma yoluyla evin oğullarından biriyle evlendirilmesi, evlat edinilen kız veya erkeğe mirastan bir pay verilmesi karşılığında ev ve tarla işlerinin yapılması ve yürütülmesini sağlamak gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda gerçekleştiğini göstermektedir.⁴²

Evlatlık sözleşmeleri ve kanun metinlerindeki düzenlemeler (Hammurabi Kanunları § 185-193; Orta Asur Kanunları A § 28)⁴³, evlat edinen ve edinilen kişilerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarının yanı sıra Eski Mezopotamya kavimlerinin çocuk algısı, ailenin çocuğa bakış açısı ve çocuktan beklentisine de ışık tutmaktadır. Tarafların haklarını düzenleyen ve evlat almanın gerekçesini örnekleyen bir evlatlık sözleşmesi, Nuzi'de ele geçmiştir:⁴⁴

³⁸ Aydın, 2009: 552.

³⁹ Klengel, 2001: 118.

⁴⁰ Roth, 1995: 122, 174; Orta Asur Kanunları § 50: “*Eğer bir adam başka bir adamın karısını döver ve çocuğunu düşürürse vuran adamın karısına çocuk düşürteceklerdir. Cenin karşılığında can ödenecektir. Eğer çocuğu düşen kadın (anne) ölürse darp eden adam öldürülecektir.*” §53: “*Eğer bir kadın kendi kendine isteyerek çocuğunu düşürürse ve ispat edilirse kadın kazığa çakılacak ve gömülmeyecektir.*” Benzer yaptırımlar için bkz. Tosun- Yalvaç, 2002. *Hammurabi Kanunları § 209-214.*

⁴¹ Tosun- Yalvaç, 2002: 200.

⁴² Alpman, 1988: 162-167.

⁴³ Roth, 1995: 119-120-163.

⁴⁴ Toptaş, 2016: 63.

“A’ya ait olan evlat edinme tableti. A, B’yi evlat edindi. A, toprakları ve mülkleri üzerinde B’nin hakkı olduğunu sözleşmeye yazdı. A’nın oğul veya oğulları varsa onlar mal bölüşümünde iki kat hisse alacak. B ise tek hisse alacaktır. Eğer A’nın oğlu olmazsa B birincil varis olacaktır. A, yaşadığı sürece B, ona hizmet edecek. A, B’den başka bir çocuğu evlat edinmeyecek. Onlar aralarındaki anlaşmayı bozarlarsa 1 mina altın ve gümüşü ödeyecekler.”

Gerek evlat edinme olgusu ve bu olguyu düzenleyen belgeler gerekse de aile hukuku kapsamındaki sözleşme ve düzenlemeler, çocuk sahibi olmanın gerekli görüldüğü bir anlayışın hâkim olduğunu göstermektedir. İncelenen dönem, coğrafya ve koşullar göz önünde bulundurulduğunda iş gücünün insana dayalı olduğu bir yapıda çocuk, bir nevi sayısal üstünlük ifadesi olup genel itibarıyla manevi varlığının yanı sıra ailenin iş yükü ve ekonomik gelirinin desteği, gelecekteki yaşlılık ve güçsüzlük günlerinin güvencesi, ebeveynin ölümünde gerekli ritüelleri yerine getiren, soyun ve aileye ait somut ve soyut mirasın aktarımının temel temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Mezopotamya’da çocukların ve kadınların, borca karşılık rehin olarak verilmesi ve kiralanması uygulamasını da çocukları ve kadınları aileye ait bir varlık ve iş gücü temelinde değerlendiren mevcut ataerkil anlayış ve algının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Pek çok belge ve düzenlemede yer alan söz konusu duruma dair AKT I, 44 numaralı belge, Eski Asur Dönemine ait olup borca karşılık anne ile çocuğun birlikte rehin verildiğinin örneğini sunmaktadır:⁴⁵

“1/3 mina gümüşü Aşşur-idi Şu-Belum’dan alacaktır. Agua(nun) hamuştum (olduğu haftadan itibaren) ayda 1/2 sheqel (gümüşü faiz olarak) ekleyecek. Hatti ve kızı teminatıdır. Bana para ödeyinceye kadar hiç kimse o kadınlara yaklaşmayacak. Şahit Ennum-ā, şahit Aşşur- mālīk.”

Başlangıcından sonlandırılmasına değin yasal düzenlemelerin olduğu aile ve evlilik kurumunda, eşlerin boşanması durumunda çocuğun bakımı, yetiştirilmesi ve velayeti hakkında da düzenlemeler mevcuttur. Çocuğun velayetinin kadın veya erkekte olmasına dair bir kesinlik söz konusu olmayıp özel durumların belirleyici olduğu görülmektedir. Hammurabi Kanunları § 137’de, boşanma durumunda çocuğun velayeti anneye verilirken § 135’te ise eşin esir alınan kadının yaptığı ikinci evlilik durumu ele alınmaktadır. Kadının serbest bırakılan ilk kocasına dönmesi durumunda ikinci evlilikten doğan çocuklarını babalarında bırakması hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte Kiş kentinden çıkan VAS 18 114 numaralı belgede ise boşanmada çocuğun velayeti, haklı olan tarafa verilmektedir.⁴⁶ Eşlerin boşanması durumunda bazı durumlarda değişkenlik arz etse de çoğunlukla küçük çocukların annede kaldıkları; büyüdüklerinde ise babanın gözetiminde oldukları ve büyük oranda

⁴⁵ Toptaş, 2016: 73; Bu husustaki kanun metinleri için bkz. Tosun- Yalvaç, 2002: 251-251-259;Orta Asur Kanunları AŞ 36, §39; C+G §3.

⁴⁶ Roth, 1995:16-107.; Toptaş, 2016: 72-73: *“Baritum İltani’nin kızıdır. Nabi-Ninkarrak’ın eşi olan İltani onu evlat edindi ve büyüttü. İltani kızını kocaya verecek. Kızını veren İltani onu muhtaç bırakmayacak. Nabi-Ninkarrak, İltani’nin kızı Baritum’u bir kocaya vermeyecek. İltani kızını istediği kişiye verecek olandır.... Dahası eğer Nabi-Ninkarrak eşi İltani’ye ‘sen benim eşim değilsin’ derse, İltani kızını yanına alacak ve ayrılacak. Eğer İltani, Nabi-Ninkarrak’a ‘sen benim kocam değilsin’ derse o kızını İltani’ye vermeyecek.”*

baba mesleğini sürdürdükleri bilinmektedir. Dolayısıyla çocuğun fiziki gelişimi annenin, zihinsel ve mesleki gelişiminin ise babanın sorumluluğunda olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷

Miras

Tüm toplumlarda olduğu gibi Eski Mezopotamya'da da aile, kadın ve erkeğin cinsel ve duygusal birlikteliğini düzenleyen, soyun devamını sağlayan bir kurum olmasının yanında bünyesinde karşılıklı çıkarları barındıran, miras aktarımını sağlayan bir dayanışma ve ekonomi birimidir.⁴⁸ Bu anlayış, evlilik süreci, kural ve yaptırımlarında da mevcutken miras uygulamalarında daha belirgindir. Eski Mezopotamya'da kız çocukları, bir varis olarak ailenin ortak mirasına dâhil edilmemektedir. Kızların evlenirken baba evinden götürdükleri çeyizleri, onların mirası olarak kabul edilmekte ve babanın ölümünden sonraki miras paylaşımına katılmadıkları görülmektedir. Kız çocuğunun varis olması, ancak erkek çocuğun olmaması durumunda mümkün olmaktadır ki genellikle çeşitli yollarla bu durumun önüne geçildiği anlaşılmaktadır. Bunun için ya erkek bir çocuk evlat edinilmekte⁴⁹ ya da kızın kocası için evlatlık tableti düzenlenerek damat, evlat edinilmektedir.⁵⁰ Böylece mirasın başka bir aileye geçişi engellenerek ailenin kendi malı korunmuş olmaktadır. Kadınlara çeyiz olarak tahsil edilen ürünlerin, ev eşyaları, gümüş takılar, mobilyalar, köleler, mücevherler, tekstil eşyaları gibi para veya parasal değeri olan eşya yani taşınabilir mal üzerinden gerçekleşmesi de aynı anlayışın ürünü olup toprak veya taşınmaz malın kız çocuğuna verilmesinin bazı örnekleri mevcut olmakla birlikte genellikle tercih edilmediği gözlenmektedir.⁵¹

Sonuç

Eski Mezopotamya kavimlerine ait başta kanun metinleri olmak üzere hukuki belgelerden elde edilen veriler ışığında aile ve evlilik kurumunun ana hatlarıyla ortaya konmasını esas alan söz konusu çalışmada, incelenen belgelerin niteliği itibarıyla aile ve evliliğin yasal sürece yansıyan boyutu incelenmiştir. Hukukun toplumların karakterlerine dair güçlü yansıtıcılarından biri olduğu gerçeğinden hareketle söz konusu belgeler, Mezopotamya aile ve evlilik anlayışının belirlenmesine ışık tutmaktadır. Ele geçen belgeler, söz konusu kurumun başlangıcından sonlandırılmasına kadar hemen her aşama ve ayrıntısının yasal hükümler çerçevesinde belirlenmiş olduğu bir yapının varlığını ortaya koymaktadır.

İnsana dair duygusal ve fiziksel ihtiyaç ve birlikteliğin toplumsal ve yasal yaptırımlarla bir düzene oturtulması olarak değerlendirilebilecek olan aile ve evlilik kurumu, bünyesinde tarafların karşılıklı çıkar ve sorumluluklarını barındıran bir dayanışma birliğini ifade etmektedir. Gerek sözleşme ile evliliğin yasal sürece tabi tutulması yoluyla tarafların çeşitli hak ve yükümlülükler yoluyla korunması gerekse de sözleşmelere aileler tarafından verilen maddi

⁴⁷ Toptaş, 2016: 72.

⁴⁸ Aydın, 2009: 20.

⁴⁹ Speiser, 1928 – 1929: 40.

⁵⁰ Yalvaç, 1965: 32.

⁵¹ Grosz, 1993: 198-199.

bedelin kaydedilmesi ve aile ve evlilik sürecine dair oluşan pek çok kural ve uygulama, söz konusu kurumun Eski Mezopotamya'da da bu anlayış ve çerçeveye sahip olduğunu göstermektedir.

Kanun metinleri ve diğer hukuki belgeler, aile ve evlilik kurumu dahilindeki tüm tarafları kapsayan ve gözeten düzenlemeler içermekle birlikte ikinci evlilik, çokeşlilik, zina, boşanma, miras gibi konularda yasaların erkek yanlı düzenlemeler içerdiğini göstermektedir. Soyun erkek üzerinden ilerlemesi, erkek evlat edinme, kadınların belirli bir bedel karşılığında eş olarak satın alındığını içeren evlilik sözleşmeleri, satış sözleşmeleri, taşınmaz malların kadınlara verilmesinin çoğunlukla tercih edilmediği miras düzenlemeleri, kadın ve çocukların kiralanması veya borca karşılık rehin verilmesi gibi konularda genel itibariyle ataerkil bir anlayışın mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALPMAN, A., 1988. *Eski Ön Asya Hukukunda Adoption*, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- AYDIN, S., 2009. "Evlilik", *Antropoloji Sözlüğü*, Ed: Kudret. Emiroğlu-Suavi Aydın, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, ss.294-296.
- AYDIN, S., 2009. "Aile", *Antropoloji Sözlüğü*, Ed: Kudret. Emiroğlu- Suavi Aydın, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, ss.19-20.
- AYDIN, S., 2009. "Ensest Yasağı", *Antropoloji Sözlüğü*, Ed: Kudret. Emiroğlu-Suavi Aydın, Bilim ve Sanat Yayınları, ss.263-264.
- BALKAN, K., 1987. Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşta Nişanlanması, *Belleten*, C. LI/ 200, ss.418-427.
- BOTTERO, J., 2003. *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çev.: Mehmet Emin Özcan-Ayten Er, Dost Kitabevi Yayınları.
- BOTTERO, J., 2005. *Eski Yakındoğu, Sümer'den Kutsal Kitap'a*, Çev.: Adnan Kahiloğulları-Pınar Güzelyürek-Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi Yayınları.
- BOTTERO, J., 2012. *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev.: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları
- BOZKURT, T., 2010. "Hititler Örneğinde Levirat Olgusuna Sosyal Antropolojik Yaklaşım", *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi, (C,I.) Bildiri Kitabı*, Ankara, ss. 131-137.
- ÇEÇEN, S. 1995. "mutānu in den Kültepe Texten", *Archivum Anatolicum C I/I*, ss. 43-72.
- ÇİĞ, M. İ., 2009. *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2*, Kaynak Yayınları.
- DİNÇOL, B., 2003. *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Eskiçağ Enstitüsü Yayınları.
- GROSZ, K., 1993. "Bridewealth and Dowry in Nuzi", *Images of Women in Antiquity*, Ed: Averil Cameron, Amelie Kuhrt, London.
- GÜNALTAY, Ş., 1987. *Yakın Şark (Elam ve Mezopotamya)*, TTK Yayınları.
- HAVILAND, W. - PRINS H. - WALRATH, D. - MCBRIDE, B., 2006. *Kültürel Antropoloji*, Çev.: İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yayınları.
- KILIÇ, Y.,2014. *Eskiçağ Aile Hukuku (Asur, Babil ve Hitit Devletlerinin Yıkılışına Kadar)*, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- KINAL, F., 1983. *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, DTCF Yayınları.
- KLENGEL, H., 2001. *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Telos Yayınları.
- KOZBE, G., 2001. "Mezopotamya'da Aile ve Evlilik", İstanbul, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 103-104, ss.27-33.
- KUZUOĞLU, A., 2004. "Koloni Çağında Anadolu ve Asur'da Kadın", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,

- POSTGATE, J.N., 1973. *The Governor's Palace Archive*, British School of Archaeology in Iraq
- ROTH, T. M., 1995. *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta-Georgia Scholars Press.
- SEVER, H., 1992. "Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı", *Belleten*, C.LVI/217. ss. 667-675.
- SPEISER, E. A., 1928 – 1929. "New Kirkuk Documents Relating to Family Laws", *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, Vol. 10, ss.38-50.
- STEELE, R. F., 1948. "The Code of Lipitıptı-Isthar", Philadelphia, *American Journal of Archaeology*, Volume, LII, Number, 3, ss. 3-28.
- STOL, M., 1995. "Women in Mesopotamia", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, Vol. 38/ 2, ss.123-144.
- TOPTAŞ, K. 2016. "Eski Mezopotamya'da Çocuk", *Archivum Anatolicum* C 10/I, ss. 55-78.
- TOPTAŞ, K., 2019. "Akadca Çivi yazılı Belgelerde Çeyiz", *Belleten* LXXXIII/297, ss. 407-427.
- TOSUN, M.-YALVAÇ, K., 2002. *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı*, TTK Yayınları.
- YALVAÇ, K., 1965. "Eski Babil'de Kız Evladın Miras Meselesi", *Ankara, D.T.C.F. Dergisi*, C. 23/ 1, ss.31-36.